

Упорядкувала Зоряна ЛИЛЬО-ОТКОВИЧ

Павло Жолтовський

СПОГАДИ ПРО ПАВЛА ЖОЛТОВСЬКОГО

Павло Миколайович Жолтовський (1904 – 1986) – видатний український вчений, доктор мистецтвознавства, основоположник мистецтвознавчої науки в Україні. Як науковець, музейний працівник він зробив безцінний внесок у дослідження і збереження пам'яток сакрального мистецтва України. Народився 8 грудня 1904 року на Східній Волині в селі Мислятин Волинської губернії (нині Ізяславського району Хмельницької області) в родині священика. Навчався спочатку в гімназії в Острозі, а пізніше – в Ізяславі. Павло Жолтовський з 1921 року працював вчителем у сільських школах Поділля. Однак, глибоке зацікавлення історією, філософією, культурою, краєзнавством привело молодого вчителя на роботу до Житомирського краєзнавчого музею. Широка музейна діяльність Павла Жолтовського розпочалася 1926 року в Харкові на посаді наукового співробітника Харківського художнього музею, де він працював під керівництвом відомого українського вченого Стефана Таранушенка. У 1926–31 роках брав участь в експедиціях музею з виявлення та збору пам'яток історії і культури, досліджуючи Полтавщину, Чернігівщину, Поділля, Полісся, Київщину та Слобожанщину. У 1932 році він закінчив Київський художній інститут. В 1933 році його разом із своїм учителем С. Таранушенком було арештовано і засуджено за надуманим звинуваченням у націоналізмі та контрреволюційній діяльності до 3 років ув'язнення у виправно-трудових таборах та 10 років за ним зберігалось обмеження стосовно місця проживання. Повернувся Павло Жолтовський в Україну в 1946 році, переїхавши до Львова, де він прожив решту свого життя. Працював у місцевому музеї художньої промисловості (пізніше – Музей етнографії і художнього про-

мислу), у Львівському інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН України. Його наукові інтереси були неподільно пов'язані з музейництвом, колекційно-експедиційною роботою. За понад 60 років своєї наукової діяльності Павло Жолтовський обстежив усю Україну, побував на Кавказі, в Білорусі, Росії, організував більше 200 експедицій та наукових відряджень.

Значний внесок зробив Павло Жолтовський у створенні “Історії українського мистецтва” (1967 – 1970, Томи 2 і 4). Членам авторського колективу, в тому числі і Павлові Жолтовському, в 1971 р. за створення цієї шеститомної праці було присуджено Державну премію України ім. Тараса Шевченка

У рік свого 80-річчя доктор мистецтвознавства Павло Жолтовський був удостоєний премії Академії наук України імені Івана Франка. Останні наукові експедиції вченого пов'язані з Волинню. У 1980 – 85 роках він працював науковим консультантом експедицій Волинського краєзнавчого музею, яка виявила та збрала велику кількість цінних історичних і мистецьких пам'яток, і завдяки чому було створено збірку сакрального мистецтва (ікони, скульптура, дерев'яне різьблення, металопластика і т. інше) у Волинському краєзнавчому музеї. Як науковий керівник Павло Жолтовський проводив атрибуцію виявлених пам'яток, працював над маршрутами експедиції, допомагав у веденні документації, читав лекції, проводив бесіди з науковими співробітниками.

Коротка бібліографія праць Павла Жолтовського:

1. Визвольна боротьба українського народу в пам'ятках мистецтва XVI – XVII ст., 1958.

Павло Жолтовський під час однієї з експедицій, 1970-ті рр.

2. Історії українського мистецтва. В 6-ти томах. – К., 1967. – Т. 2.
3. Історії українського мистецтва. В 6-ти томах. – К., 1970. – Т. 4. – Кн. 2.
4. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні: Альбом-каталог. – К.: Наук. думка, 1982.
5. Монументальний живопис на Україні XVII – XVIII ст. / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Ф. Рильського, Львів. відділення. – К.: Наук. думка, 1988.
6. На Поліссі // Всесвіт. – К., 1929.
7. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – К., 1969.
8. Українське декоративне мистецтво. – К., 1963. (у співавторстві з П. Н. Мусієнко).
9. Український живопис XVII – XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1978.
10. Художнє життя на Україні XIV – XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1973.
11. Художнє життя на Україні XVI – XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1983.
12. Художній метал. Історичний нарис. – К.: Мистецтво, 1972.

НЕЗАБУТНІЙ

Павло Миколайович Жолтовський належав до типу людей в яких органічно поєднувалися енциклопедичні знання і простота у стосунках із оточуючими. Він міг вести дискусії із найіменитішими академіками і так само уважно вислуховувати молодого

науковця, який робив перші кроки у дослідженнях культури та мистецтва. Міг довго стояти і спостерігати як працює сажотрус на даху і точно та влучно коментувати останні новини політичного життя. Він завжди вважав, що найкращу інформацію про останні події можна отримати від двірників, жінок, які приносять молоко зранку, або тих що торгували на базарі, двох чи трьох робітників, які перекурювали працюючи над ремонтом трамвайної колії чи бруківки. В розмовах з ними (говорив Павло Миколайович) завжди вчувався відголос подій реального життя а не відсепарованих газетних інтерпретацій.

Його манера вести наукові дискусії мала присмак минулих часів коли українська культура завжди мусіла виборювати своє місце, виходячи за коло звичних уявлень про неї. Він належав до зачинателів становлення культурних інституцій в Україні та завжди стояв за їх розвиток та захист від різних постанов і наказів. Був безкомпромісним у обстоюванні ідей і реальних справ. Складалося враження, що для нього не існує влади, а її присутність трактував, як необхідність того, щоб завезти хліб в булочну та щоб працював водогін. Був занурений в минулі часи. Міг бути там присутнім інтегруючи себе в коло ковалів, золотарів, малярів ікон, чи гончарів, – така здатність давала йому мліжливість випукліше показувати їхнє мистецтво пишучи про них просто і дохідливо, не шукаючи якихось карколомних мовних конструкцій. Його виступи на наукових зібраннях завжди були виваженими, докази аргументованими і говорив завжди про те що бачив, що сам читав чи тримав мистецьку річ, якщо це було можливо своїми руками.

Говорив рівно стільки скільки сприймається виступаючий аудиторією без прикрашення своєї мови додатковими засобами, хіба що пальці рук видавали

Павло Жолтовський під час однієї з експедицій Львівського музею українського мистецтва біля Бушанського рельєфу, 1974 р.

ДО ПОРТРЕТУ ПАВЛА ЖОЛТОВСЬКОГО

Павло Жолтовський під час науково-реставраційної ради Львівського філіалу ННДРЦ України, 1984 р.

емоції стискаючись в кулак. Павло Миколайович був невтомним мандрівником і немає такої місцини куди б не ступала його нога. Рідна Волинь, мальовничі Карпати, Україна від Заходу до Сходу були для нього рідним домом де все знайоме і відомо де що знаходиться. А потім Вологодщина, Архангелська земля та Підмосковья, Курщина, Кубань, Далекий Схід де мав зустріч в Улан-Уде з тибетським Далай-ламою, міста Середньої Азії. Але усі подорожі окреслювалися межами тодішньої держави за які його не випускали як неблагонадійного. За кожною подорожжю стоять люди, події, явища. Проте найбільше Павло Миколайович згадував свої піші подорожі по Україні в різні часи, чи ще довоєнні чи опісля. Вони завжди були багатими на зустрічі з цікавими людьми і цікавими знахідками, які він привозив до Львова, дбав про їхню реставрацію і передавав до музеїв. А ще друзі Павла Миколайовича – це Стефан Таранущенко, Ігор Свешніков, Григорій Логвин. Ці троє найбільш згадані у спогадах та розмовах. Було ще багато колег по праці та експедиціях, по роботі в музеї та наукових інституціях і які були йому щиро віддані і отримували від нього взаємність. Поважний вчений із докторським ступенем, щедрий на добре слово, пораду, той який мав у житті багато кривди і яке так любив, він завжди буде у наших серцях світлим образом.

Останній із роду послідовників Сковороди...

Мирослав Откович

*Народний художник України,
Директор львівського філіалу
Національного науково-дослідного
реставраційного центру України*

В імпазонтному, як і сама споруда, конференц-залі Інституту народознавства НАН України, водночас й музею етнографії та художніх промислів, на скромній музейній тумбі-постаменті – скульптурне погруддя Павла Миколайовича Жолтовського (1904–1986), – Лауреата Державної (тепер Шевченківської) премії (1971), доктора мистецтвознавства, музейника найвищого рангу.

Він понад тридцять років (з 1955 р. – переміщення до цього колишнього банківського будинку об'єднаних музеїв етнографії та художніх промислів), бував у цій залі якщо не щоденно, то спорадично – спочатку тут була бібліотека музею, відтак це місце конференцій, зборів, нарад тощо. Після 1986 року увіковічений в скульптурному образі одним із найкращих в Україні майстром психологічного портрета, скульптором Еммануїлом Миськом – тут перебуває постійно. Майже кожен раз, коли заходжу в цей урочистий зал, подумки його “оживляю” і переносу до колишнього кабінету, де сидів він поруч із вченим секретарем Л. Долинським.

Саме тут, в далекому 1960-му приймав мене на посаду молодшого наукового співробітника відділу народного мистецтва і художніх промислів музею етнографії та художніх промислів АН УРСР. У звичайній для таких ситуацій розмові, заглянувши в мою анкету, запитав: “Що скажете про стильові особливості церкви, костела та колони, яка недалеко від нього, і від якого часу вони стоять у вашому рідному селі Тайкурах?” Про церкву і костел він міг щось знати, бо побудовані в першій половині XVIII ст. і могли бути кимось у спеціальній літературі згадані. Але про колону. Їх не так багато на волинській землі. Запитав ще про Корець, Гощу, колону-“фігуру”, але я йому нічого конкретного сказати не міг. Відповіддю на питання, які музеї Львова відвідав, був задоволений, особливо коли я назвав музей українського мистецтва (тепер Національний ім. митрополита Андрея Шептицького). Можливо, це в якійсь мірі й вирішило мою долю.

Тоді я навіть не уявляв собі, який незвичний шлях цієї немолодої, дещо огрядної людини з високим чолом і розумними очима. Був знавцем і шанувальником народної культури, музейником найвищого гатунку. До праці в музеї, якої навчав мене й не один десяток інших, ставився як до покликання, свого роду Божої благодаті, праці, що навіть в умовах державної системи, яку внутрішньо не сприймав, давала йому можливість робити благородну справу, залишатися собою. До вибору саме такої життєвої позиції кардинально спричинилася подія, а радше сцена, принагідним свідком якої він став. Про це розповів мені після кільканадцяти років спільної

праці. Влітку 1920 року декілька червоноармійців із загону, що захопив містечко Ізяслав, в якому він тоді перебував, прилюдно, з дикою бравадою взяли на багнети та піднесли високо над землею німецького старшого чоловіка – графа Сангушка. Він у свій час відмовився виїхати з рідними, будучи впевненим в тому, що не існує причин для того, щоби хтось заповодив йому зло. “Ось тоді-то, – згадував, – я сказав собі: ніколи з такими “червоними” разом не піду”. Дійсно, в межах розумного він ніколи не відступав від цього принципу.

З 1921 по 1926 рік вчителював на житомирському Поліссі. Тут вперше почав збирати фольклорний та етнографічний матеріал. Та особливу увагу звертав на народне мистецтво. Дослідницька діяльність розпочалася в Харківському музеї українського мистецтва, куди був прийнятий в 1926 році. Саме тут зблизився з відомим вже тоді мистецтвознавцем С. Таранушенком, який скеровував його молоду енергію на пошуки скарбів народної культури. Очевидно він і ініціював експедиційні мандри по Слобожанщині, які часто тривали ціле літо. З ним Павло Миколайович підтримував добрі, щирі стосунки до кінця життя (1976 р.). Це за його порадою в 1929 році П. Жолтовський вступив до Київського художнього інституту, який екстерном закінчив у 1932 році, набувши кваліфікацію “екскурсовод-музейник (мистецтвознавчого фаху)”.

Про важке життя в свої молоді роки розповідав нечасто, але завжди з гумором. Наприклад, влітку 1926 року, прибувши до Києва в якійсь своїй справі в Наркомат освіти, йшов по Хрещатику (не один такий був) босоніж, а єдине взуття, це були галоші, взув на ноги лише перед порогом високої інстанції. Ще згадував, як академік Д. Багалій – Голова Харківського наукового при тодішній ВУАН Товариства – на якихось зборах, де був присутній П. Жолтовський, читаючи доповідь про завдання наукових (культосвітніх?) установ у “світлі рішень” якогось з’їзду партії, запинаючись у вимові літер, повільно з інтервалами читав: “як записано у постанові з’їзду Ка-Пе, маленьке бе, і велике Пе, ми зобов’язані і т.д.”, П. Жолтовський сміявся, коли Головою вимовлялося “маленьке бе”.

В останні роки життя у вузькому колі співробітників, тих, хто залишався на обідню перерву пити разом з ним чай з сухарями, якими постійно була заповнена одна із шухляд робочого стола (до речі, пити чай, заварений в керамічному кухлі великим електрокип’ятильником, приходив точно о 13-год., навіть у такі дні, коли працював вдома), декілька разів згадував про голод на Слобожанщині. Ділився страшними враженнями від побаченого й пережитого: безлюдні вимерлі села, трупний запах, дратуюча тиша, а навколо дозріваюче збіжжя. Розводив рука-

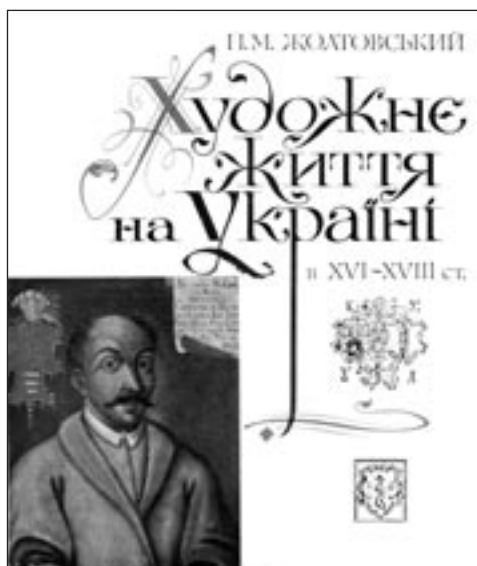

Виступ Павла Жолтовського на засіданні І-ї науково-реставраційної ради Львівського філіалу ННДРЦ України, 1984 р.

ми, хоча жестикулювати не любив, міняв пози. Було зрозуміло, що внутрішньо дуже збуджений й багато дечого не домовляє. А те, про що говорив, це тільки скромні словесні начерки до таких жахливих картин, які бачив і про які міг сказати дуже багато. І поза сумнівом, написав би, якщо б дожив до історичних 1990-х років.

Не любив згадувати про вимушене, понад десятирічне (з 1934 року) поневіряння по Уралі, Заураллі, Поволжжі. А якщо і пригадував, то неминуче факти з трагікомічним підтекстом. Згадував добру стареньку жінку з уральського села, до якого довели його вже практично замерзлого, яка врятувала його, заповхавши, бо не рухався, на теплу піч, а потім відпоювала чаєм з горілкою, або про те, як в таборі, десь в Казахстані, коли його разом з іншим в’язнем табору гнали на роботу, з гучномовців на стовпах лунала пісня: “Я такой другой страны не знаю, где так вольно дышит человек”! Лише натяком сповіщав, що в Уфі зустрічався з відомими українськими вченими: М. Макаренком, Ф. Ернестом та іншими, які були в скорому часі розстріляні. Про що з ними говорив? Адже належали до одного й того середовища, з якого потрапили на ці землі.

Будучи справжнім ерудитом, обізнаним з класичною філософією, літературою та історією мистецтва (володів кількома іноземними мовами), до того ж від природи наділений феноменальною пам’яттю, ніколи не хизувався ні одним, ні іншим. “Проривалось” це лише в певному контексті. Наприклад, коли

один з колег розповідав про музеї Мінська, які відвідав під час від'їзду, то П. Жолтовський принагідно розповів, як під час якоїсь конференції був запрошений на засідання комісії, що визначала, якими білоруськими іконами має бути доповнена певна експозиція. Коли перед високими комісарами виставили ікону, зрозуміло як білоруську, П. Жолтовський запропонував повернути її зворотнім боком, щоб усі могли побачити аббревіатуру "ХИМ" (Харківський історичний музей) і назвав конкретний інвентарний чотиризначний номер. Про реакцію присутніх не розповідав, тільки сміявся.

Не часто у дружній робочій ситуації, але систематично під час експедицій цитував уривки з творів Григорія Сковороди. Буквально обожнював його і численні твори знав напам'ять, так само й інших давніх українських письменників-полемістів, наприклад Клірика Острозького, Транквіліона Ставроцького, – останнього – вірші з "Перло многоцінне". В таких спілкуваннях, мимохіть поставали питання релігійного характеру. Але яким було ставлення П. Жолтовського до релігії, віри? Можна було тільки здогадуватися: ніколи не давав найменшого приводу визначити його позицію в цих питаннях. До позитивного висновку можна було дійти лише опосередковано: батько (очевидно й дід, бо згадується такий у списках слухачів Острозької духовної семінарії в кінці XIX ст.) були священиками. Навчаючись в Острозькій гімназії, обов'язково вивчав "Закон Божий". Та й не просто професійне, а благоговійне його ставлення до української ікони, всього сакрального мистецтва про щось говорило. Інколи, щоб підтримати або заперечити певну тезу когось з виступаючих, бесідуючих, вдавався до цитат зі "Святого Письма", особливо із книги "Буття". Створювалося враження, що знав її напам'ять. Ситуації, моменти, в яких Павло Миколайович розкривався саме з такого боку, створювались переважно під час експедицій. Усі, хто з ним часто контактував, а таких було немало, бо окрім праці в музеї (інституті), багато уваги приділяв діяльності обласного Товариства з охорона пам'яток історії та культури, пошуковій роботі інших музеїв: Волинського, Рівненського, Тернопільського, знали, що експедиційна робота вченого – це окрема сторінка його біографії, густо заповнена цікавими, надцікавими фактами, подіями, а, передусім знахідками, відкриттями. Адже відомо, що без його участі у пошуковій діяльності Волинського (Луцьк) музею неможливо було б обґрунтувати існування "волинської школи іконопису". Він був негласним творцем "експедиційної школи", яку пройшло не одне покоління співробітників музею. До сьогоднішнього дня бідкається його учениця, доктор мистецтвознавства, професор Раїса Захарчук-Чугай, що під час експедицій немає такого порадника як Павло Миколайович. З ним вона об'їздила всю Україну, з його допомогою зібрала величезний матеріал

Український живопис XVII-XVIII ст.

духовної культури українського народу. В експедиціях нічим не вирізнявся з-поміж інших. А якщо й так, то можливо лише тим, що, довідавшись, що в якійсь черговій придорожній “Чайній” є вареники, зупиняв поїздку й всіх запрошував “на прийом”. Цю страву вважав найвищим досягненням української кухні. І ще одне – не хотів повертатися до Львова, робив все (завжди був керівником експедиції), щоб останню ніч в наметах провести хоча б у Винниках чи Липниках, аби не в місті.

Окремою сторінкою в його експедиційній діяльності були довготривалі, не менше місяця, поїздки на російську Північ. І не тільки заради захоплення неозорими, майже не обжитими просторами цього краю, а внутрішньо відчуті нічим не сковану свободу. Шукав реалій – уцілілих і зруйнованих дерев’яних культових та господарських споруд, в архітектурних пропорціях яких міг би знайти підтвердження виведеної ним формули принципу “золотого перерізу”. Це йому було потрібне для обґрунтування певних закономірностей, зокрема в давньому бойківському будівництві. А поки що з його теоретичних висновків скористалися в Архангельському музеї-заповіднику (точної назви не пам’ятаю), бо на їх основі успішно ведуть реконструкцію відповідних архітектурних пам’яток.

В даному матеріалі суб’єктивно, далеко неповно висвітлено тільки окремі грані життя багатосторонньо обдарованого науковця-українознавця. Лише назви декількох капітальних його монографій: “Український живопис XVI-XVIII ст.” (К.1978) та “Художнє життя на Україні XVI-XVIII ст.” (К.1983) переконливо це підтверджують.

Разом з цим, він був щедро наділений неабияким письменницьким хистом. Опубліковані в останні два роки в Київському журналі “Ант” (№№ 10-12, 13-15, 16-18, та 19-21 (останній – в 2008 р.)) його рукописні спогади про харківський період життя, враження від огляду пам’яток культури підчас туристичної поїздки до Німеччини засвідчують про нього не тільки як прискіпливого спостерігача за життєвими ситуаціями, людськими характерами, але й знавця, професійного шанувальника достойних уваги пам’яток, майстра слова.

Павло Миколайович Жолтовський – фігура знакова в історії культури українського народу.

Микола Моздир

*кандидат мистецтвознавства,
старший науковий співробітник
Інституту народознавства
НАН України*

ПАВЛО ЖОЛТОВСЬКИЙ – ЗНАВЕЦЬ ТРАДИЦІЙНОГО ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Павло Миколайович Жолтовський – визначна постать в українській народознавчій науці. Всезагально визнаний його важливий, цінний внесок у справу дослідження давнього українського мистецтва – живопису, головно іконопису, пам’яток церковного народного будівництва, художніх металевих виробів та ін. Широкий діапазон його науково-дослідницької, музейницької, педагогічної, організаційної, освітньої діяльності щодо вивчення питань історії, теорії української культури, збереження духовно-мистецької спадщини українського народу на майбуття.

Павло Жолтовський – один із тих українських вчених, що працювали біля витоків формування і розвитку українського мистецтвознавства, виокремлення його в самостійну науку. Ерудиція, знання, досвід цього вченого, посвята всього життя дослідженню історії мистецтва, художньої культури, цінні для тих, хто вибрав тернисту стежину вивчення народної, духовно-мистецької культури українського народу.

Своєю багатолітньою науково-музейницькою працею Павло Жолтовський сприяв поглибленню основ різновидної за змістом і формами музеєзнавчої науки в Україні. В його методологічних принципах було надзвичайно важливе правило, як непорушний канон – достовірно, як можна глибше до найтонших нюансів вивчати збережені пам’ятки і на основі фактологічних відомостей робити теоретичні висновки, узагальнення, а не навпаки. Теоретизування без знання фактів, достовірної основи зразу розпізнавав...

Високо оцінював роботу з віднайдення мистецьких пам’яток, їх атрибуції, введення в науковий обіг, визначення їхньої ролі в історії вітчизняної й світової культури. За цим часто проходили багаторічні пошуки, постійні неспокійні роздуми, порівняння. Завжди в методі праці Павла Жолтовського важливим був не поспіх, а старанне перевірення навіть, здавалося б, відомої інформації.

Важливо, що Павло Жолтовський високо оцінював традиційне українське народне декоративне мистецтво, як “праматір всякого мистецтва”. Його висновки ґрунтуються на правді – глибокому знанні художньо-виражальних засобів різних видів декоративного мистецтва, зокрема виробів з дерева, металу, каменю, тканин, килимів, гаптів, малювання та ін.

Їх вивчення дослідник розпочинав у довоєнний період, працюючи в музеях міст Харкова, Києва, Полтави, Сум, Лебедина та ін. З гордістю розповідав про співпрацю з С. Таранушенком, О. Тищенко, К. Мощенко, Д. Щербаківським та ін. А ще були

важкі роки – часи розстріляного відродження. Знав Павло Жолтовський, в яких саме музеях України, Росії, Польщі тощо зберігаються важливі пам'ятки народного мистецтва, в які райони, села, хутори України слід поїхати, аби розшукувати найтипівіші для даної місцевості художні вироби.

Я, після десятилітньої праці науковим співробітником львівського музею українського мистецтва, в 1972 році перейшла на роботу у відділ мистецтвознавства Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР, завідувачим якого був Павло Жолтовський. У щоденній праці мала можливість переконуватися, з яким вболіванням вчений ставився до справи збереження, комплектування збірок творів народного мистецтва, організації експедиції (по дві-три щорічно, в роботу яких мене запрошував) у найвіддаленіші у територіальному плані області України – Харківську, Полтавську, Дніпропетровську, Запорізьку, Київську, Вінницьку та ін. Маршрути експедицій складав так, щоб по можливості, не оминати районів українського Полісся. Він вивчав стан збереження церков у всіх районах Полісся, їх обладнань, іконостасів, дзвонів, надбаних та намогильних хрестів та ін. Робив виміри пам'яток народного будівництва, зафотографував найдавніші, найцінніші витвори поліщуцьких майстрів – вироби з дерева, граніту, металу, тканини, килими, одяг, плетені вироби з лози, кори та ін. Високо оцінював П. Жолтовський мистецькі пам'ятки, що збереглися у поліському краї. Знаю, що при всій зайнятості він гордився тим, що його часто запрошували брати участь у роботі експедицій, які організовували наукові працівники музеїв м. Рівного, Луцька. Він їм допомагав у справі атрибуції знайдених ікон XVII–XVIII ст., радив, в які райони слід було якнайскоріше поїхати, аби врятувати унікальні пам'ятки іконопису.

В експедиціях у поліські райони він особливу увагу приділяв аналізу пам'яток мистецької культури, що зберігаються в Чернігівському історичному музеї ім. В. В. Тарнавського, в музеї О. Довженка в с. Соснівка, в музеях м. Житомира, Ромни, Суми та ін. Зроблені фотографії (народного одягу, художніх тканин, гаптів, кераміки, скла, виробів з дерева, меблів та ін.), він доручив Я. Грендиш оформити в альбом: “Фотографії з колекцій музеїв Чернігівщини, Житомирщини, Сумщини...” (1980 р.).

Гідні подиву його обізнаність, знання найцінніших пам'яток, як наприклад, священицьких облачень, одягу козацької старшини, тканин одягового та інтер'єрного призначення XVII–XVIII ст.

П. Жолтовський щоденно звертав увагу учасників експедиції на пошуки давнини – плоскорізьблених, профільних, рельєфних дерев'яних виробів, окованих розмальованих скринь, керамічних полив'яних виробів, плетених з лози, соломи, рогози

виробів різнофункціонального призначення та ін. Для мене особливо цінними були його поради щодо дослідження пам'яток вишиваного мистецтва часів козацького бароко, славнозвісних рушників-завісок, витканих килимовою технікою, килимів “на кругляня”, “на козака”, скатертин-настольників, витканих ажурною мереживною технікою, рушників, вишитих ланцюжковою технікою – “тамборних” та ін.

Цінною школою, навчанням були розповіді учасникам експедиції Павла Жолтовського про відомі йому зустрічі-співпраці академіка Д. Яворницького і В. Тарнавського, про філософські роздуми Г. Сковороди, про мистецьку народну творчість.

Мені доля подарувала можливість працювати понад 14 років в одній установі (сьогодні Інститут народознавства НАН України) з П. Жолтовським і вчитись-вчитись у нього, працювати і працювати над дослідженням народного мистецтва українського народу, надіятись, що, як любив повторювати вчений слова – результат можливо виявиться “однажды и своевременно”. Він просив нас удосконалювати дослідження народного мистецтва українського Полісся. Тепер мені здається, що він начебто відчував прирештя Чорнобильської катастрофи...

Всі поради видатного мистецтвознавця, шанувальника, знавця традиційного мистецтва українського народу Павла Миколайовича Жолтовського – величній людині у мистецтвознавчій науці, враховані мною у монографічному дослідженні “Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина”¹.

Раїса Захарчук-Чугай

1 Р. Захарчук-Чугай. Народне декоративне мистецтво українського Полісся. Чорнобильщина. Львів. 2007. – 335 с.

ПАВЛО ЖОЛТОВСЬКИЙ (Спомин сучасника)

Вже понад двадцять років пройшло з того часу, як не стало Павла Жолтовського. Кожен, хто знав цього видатного українського вченого, мав про нього свою неповторну думку. Багато людей його любили, але й не менше ненавиділи. Переважно це за безпринципність та віддане ставлення до науки, позбавлене будь-якої фальші. Не раз вченому чинили прикrostі із заздрості за його талант та неабияку популярність в науковому світі. Фундаментальні наукові дослідження Жолтовського про давнє українське мистецтво відразу при появі у світ ставали бібліографічною рідкістю. Мені довелося бути на презентації його монографії “Художнє життя в Україні XVII–XVIII ст.”, де весь наклад розійшовся за декілька го-

дин. І так траплялось завжди з його книжками. Дивно, цілий ряд його книжок виданих при радянській владі, і які вкрай потрібні усім, хто цікавиться нашим давнім мистецтвом, не перевидавались у наш час. Притім нічого кращого поки що не вийшло в Україні. Таке враження, що це комусь вигідно, адже на тлі наукових праць Павла Жолтовського публікації сучасних дослідників часто рясніють дилетантськими роздумами і при порівнянні будуть дуже вбого виглядати. Так само вкрай необхідно видати рукопис його автобіографії, побудований на щоденникових записах різночасових експедицій по Україні, котрий зберігається у Харківському художньому музеї.

Особисті зустрічі з Павлом Миколайовичем назавжди залишились у моїй пам'яті і можливо вартують детального опису та більш ширшої публікації. Хочеться згадати декілька моментів з експедиції від Тернопільського краєзнавчого музею, що відбулась наприкінці 1986 року. Павло Миколаєвич відразу дав мені зрозуміти, що у світі нічого, крім науки про українську культуру, не існує. Своє антагоністичне ставлення до преси та телевізії він висловив у досить жорсткій формі словами – що у світі є лише дві новини: початок війни та смерть генерального секретаря про яку кожен і так дізнається. Було прикро, що далеко не кожен розумів в Тернопільському музеї, що Жолтовський добровільно у свої 82 роки проявив ініціативу їздити в автобусі по селах і містах області і збирати церковні експонати, котрі пропадали і нищились. Ми об'їхали чимало пам'яток і зібрали досить значну кількість різного виду сакральних творів, серед яких були скульптури Пінзеля із василянської церкви у Бучачі та Збаражі. В музеї до цих нових експонатів поставились більш ніж прохолодно. Мені було як реставратору сказано, поки я не доведу цих творів до порядку, їх ніхто не буде інвентаризувати. І ці пам'ятки довгий час лежали в коридорі без нагляду. А прохання Павла Миколайовича скурпульозно обстежувати усі закриті храми і виявляти для музею цінні експонати сприймались керівництвом не дуже схвально. Цілий ряд унікальних експонатів, особливо ікон та скульптур із костелу та церкви міста Збаража, ми не забрали – в музеї пошкодували бензин. Павло Миколаєвич досить боляче переносив таке відношення до загальної справи. Численні експонати, які він врятував під час експедицій упродовж свого життя і котрі зберігаються у різних музеях України, давно потребують каталогізації і видання окремою працею. Це було б показовим прикладом для сучасників, яким має бути музейний працівник. Численні рукописи, які лишились після смерті вченого, потребують видання. Але ще не прийшов, на жаль, час нам зрозуміти, наскільки

великою постаттю був Павло Жолтовський, наукові праці котрого, як і Михайла Драгана, будуть завжди хрестоматійно показовими.

Лев Скоп

ПАВЛО ЖОЛТОВСЬКИЙ І ВОЛИНЬ

Павло Жолтовський належить до видатних постатей в історії українського мистецтвознавства. Особливе місце вченого у дослідженні сакрального мистецтва Волині. Саме за його участю були виявлені, атрибутовані і збережені тисячі пам'яток релігійного мистецтва волинського краю, скомплектовані збірки волинського іконопису в ряді музеїв України. Завдяки його науковій праці волинська ікона стала одним з найбільших наукових відкриттів у мистецькій культурі України кінця ХХ століття.

Впродовж багатьох років Павло Жолтовський займався експедиційною роботою в різних регіонах України. Вченого-практика, дослідника старожитностей рівного Жолтовському в Україні не було. Більше як 60 років практичної музейно-експедиційної праці дали досвід і унікальне знання мистецтва України. Детальне дослідження волинських старожитностей припало на останні п'ять років його життя. Відкриття волинського іконопису, визнання високого рівня волинського мистецтва, оприлюднення результатів наукових досліджень відбулося по смерті вченого.

Життя і наукова діяльність Павла Миколайовича Жолтовського протягом багатьох років були пов'язані з Волинню. Уродженець с. Мислятин Ізяславського повіту в східній Волині, він розпочав музейну діяльність у Житомирі. Зі спогадів самого П. Жолтовського відомо, що у 1920-1930-х роках, працюючи уже в Харківському музеї, вперше познайомився з волинськими пам'ятками і тоді ж вперше відвідав Волинь з науково-дослідницькою метою, провівши тут свою першу пішохідну експедицію [1].

Безпосереднє детальне дослідження Павлом Жолтовським пам'яток сакрального мистецтва Волині розпочинається з 1970–80-х років, коли вчений працював у наукових експедиціях, організованих обласними краєзнавчими музеями у Житомирській, Рівненській, Тернопільській і Волинській областях. За його безпосередньої участі були сформовані колекції сакрального мистецтва у Рівненському і Волинському обласних краєзнавчих музеях, Острозькому історико-культурному заповіднику, де зібрані найбільші колекції волинського іконопису XVI–XVIII століть [2]. Власне по Великій Волині, сучасній Рівненській і Волинській областях пролягли маршрути останніх у житті Павла Миколайовича експедицій.

Експедиції Волинського краєзнавчого музею з виявлення, взяття на облік і збору цінних мистецьких пам'яток, які знаходились у знятих за участю Павла Жолтовського з реєстрації і діючих культових спорудах Волинської області, були проведені у 1981–1984 роках. Перший етап експедицій відбувся у травні-липні 1981 і в травні-червні 1982 років. Другий етап – у 1983–1984 роках. За цей час були обстежені практично всі існуючі на той час в області храми – 370 культових споруд; з них: 170 – діючих і 200 – знятих з реєстрації. Це було перше повне і детальне дослідження спеціалістами рухомих пам'яток історії та культури, які збереглися у волинських храмах. Було проведено первинний облік і атрибуцію пам'яток [3]. В усіх випадках Павло Миколайович особисто проводив атрибуцію виявлених пам'яток, допомагав у виробленні маршруту експедицій, веденні документації. Паралельно йшов процес навчання музейних працівників, які працювали поруч з Павлом Миколайовичем в експедиціях. Це – наукові співробітники двох відділів Волинського краєзнавчого музею (історії релігії та художнього) Микола Черенюк, Євгенія Ковальчук, Лариса Войницька, Леонід Рожок, Валентина Буднікова, Тетяна Єлісеєва, Тамара Левицька, Сергій Крейнін, Валерій Антонюк, Леся Обухович, Світлана Василевська та інші. Сьогодні, через 20 років, згадуючи той час, розуміємо, що експедиції Жолтовського стали для нас, молодих працівників, справжньою школою музейництва та виховання любові до старожитностей. Не випадково, більшість учасників експедицій свою подальшу долю пов'язали саме з музейною справою, дослідженням релігійного мистецтва. “Професор” – так з повагою називали П. Жолтовського молоді науковці. Вражали ерудиція, культура, невтомність сімдесятип'ятирічного вченого. Не виявляючи втоми, він піднімався разом з нами на дзвіниці. Працював допізна. Потім, ввечері, всі збиралися в готелі і обговорювали експедиційний день.

Експедиції 1981–1984 років носили рятувальний характер. Виявити історичні і мистецькі цінності, зафіксувати їх стан і перспективи збереження – такі завдання вирішувалися учасниками експедицій під науковим керівництвом П. М. Жолтовського. Від винищення та вивозу за межі Волині були врятовані тисячі цінних історичних і мистецьких пам'яток. Пізніше на основі зібраної колекції було відкрито у Луцьку ряд музейних виставок, зокрема: “Культ святих у православній церкві” в Музеї історії релігії і “Врятовані шедеври” у картинній галереї. У серпні 1993 року у Луцьку було відкрито єдиний в Україні Музей волинської ікони, який став даниною пам'яті видатному вченому Павлу Жолтовському. У створенні музею взяли участь науковці, які працювали поруч з вченим у волинських експедиціях, є його учнями і

послідовниками. Зреалізувати цей задум допомогли давні практичні рекомендації вченого. З 1993 року в Луцьку на базі Музею волинської ікони проводяться щорічні наукові конференції з дослідження і реставрації волинської ікони, присвячені пам'яті П. Жолтовського. Видано наукові збірники матеріалів конференцій.

Праця з дослідження пам'яток у храмах Волині продовжується і нині. У 1997 році були відновлені наукові експедиції Волинського краєзнавчого музею з обстеження храмів, дослідження і збору мистецьких та історичних пам'яток. Метою новітніх експедицій 1997–2007 років є подальше вивчення сакрального мистецтва Волині, теренів побутування, джерел творчості малярів, уточнення атрибуції пам'яток, виявлення нових. Це продовження в нових умовах дослідницької роботи з пам'ятками сакрального мистецтва, розпочатої волинськими експедиціями Павла Жолтовського 1981–1985 років.

Євгенія Ковальчук

*заступник директора з наукової роботи
Волинського краєзнавчого музею,
м. Луцьк*

1. Жолтовський П. Музейна робота (дещо з минулого) // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації. Науковий збірник. Матеріали VI міжнародної конференції по волинському іконопису, м. Луцьк, 1 – 3 грудня 1999 року. – Луцьк, 1999. – С.5.

2. Луць В. Ікони Волині XIII – XVIII століть. – Рівне, 1996;

Бондарчук Я. Формування збірки Волинського іконопису Острозького історико-культурного заповідника // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали III Всеукраїнської наукової конференції. м. Луцьк, 12 – 13 грудня 1996 року. – Луцьк, 1996. – С. 20, 31.

3. Ковальчук Є. Жолтовський і експедиції Волинського краєзнавчого музею // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю П. М. Жолтовського. – Луцьк, 1994. – С. 11-13;

Ковальчук Є. До проекту програми охорони і збереження пам'яток історії і культури в діючих культових спорудах // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали III Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 12-13 грудня 1996 року. – Луцьк, 1996. – С. 56-59;

Ковальчук Є. Луцький музей Волинської ікони // Пам'ятки України. Науково-популярний часопис. – Київ, 1998. – №1. – С. 18 - 22;

Ковальчук Є. Фонд сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею: комплектування і дослідження // Do piękna nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji Chełmskich kościoła rzymsko-Katolickiego prawosławnego greckokatolickiego. T.I. referaty. – Chelm. 2003. – С. 266-273.